

**SUFLET PESTE GRANIȚE:
KAZIMIERA IŁŁAKOWICZÓWNA – „UN CORP DE POLITICIAN
ÎNTR-O ROCHIE DE FEMEIE”**

Dr. EMILIA IVANCU
Academia de Studii Economice din București

Abstract: *Unofficial ambassadors are those who really change the destinies of lives and countries for the better. Born in 1939 in Vilnius, Lithuania, and passed away in 1983 in Poznań, western Poland, where there is today a memorial house bearing her name, Kazimiera Iłlakowiczówna was an exemplary woman not only for the Poland of the 20th century, but also for Romania and Europe. A poet, a translator and a diplomat, known as having ‘the body of a politician in a woman’s dress’, Kazimiera Iłlakowiczówna was also the personal secretary of Marshall Józef Piłsudski (1926-1935). She dedicated her life to Poland in an honest, determined manner, but also to maintaining a special relation between Poland and Romania, the latter being her second home, more specifically in Cluj, between 1939-1947, and spiritually probably forever. This article analyses, on the one hand, Kazimiera Iłlakowiczówna’s life, and, on the other hand, her literary work, poetry and prose, dedicated to the special relation she developed and cultivated with Transylvania. The role of unofficial ambassador of both countries she assumed is one of the main conclusions of this article, an ambassador who opened and stretched her soul across borders for the closeness of both countries.*

Keywords: *Kazimiera Iłlakowiczówna; Poznań; ambassador; Romania; Poland; literature; translation; Transylvania;*

În vara anului 1937, jurnalista americană Dorothy Hosmer trecea pe bicicletă granița dintre Polonia și România, după ce făcuse un mic tur în Europa. Există o fotografie emblematică la granița polono-română, cu Dorothy Hosmer trecând dintr-o țară în alta pe sub o poartă de lemn și prezentând documentele de călătorie celor doi grăniceri, fotografie ce avea să apară în iunie 1939 în „National Geographic”, însoțind articolul lui Dorothy despre experiența ei românească. Articolul era intitulat: *An American Girl Cycles Across Romania* (O americană pedalează de-a lungul României). Prima dată când am aflat despre existența poetei Kazimiera Iłlakowiczówna și despre destinul ei care cuprindea România ca într-o îmbrățișare strânsă, prima asociere pe care am avut-o a fost fotografia lui Dorothy Hosmer: tot o femeie independentă care a unit granițele prin viața și activitatea ei, prin spiritul ei cu mult înaintea vremurilor în care a trăit, prin cutezanța de a-și asuma pașii și acțiunile proprii. Polonia și România, învecinate în anul 1937 și încă la momentul apariției fotografiei în iunie 1939, aveau să rămână mai apoi unite prin spiritul unor personalități precum poeta Kazimiera Iłlakowiczówna, un corp de politician în rochie de poetă, după cum o numește Lucyna Marzec.¹

¹ Lucyna Marzec, *Litwa wyobrażona Kazimiery Iłlakowiczówny, Wspólnota wyobrażona. Pisarki Europy Środkowej wobec problemów literackich, społecznych i politycznych lat 1914-1945*, t. 2, red.

Viața Kazimierei Hłakowiczówna pare să fi fost aidoma unei vieți decupate dintr-un roman, iar trăsăturile principale au fost paradoxal poate deschiderea extraordinară cu privire la Europa, diversitatea culturală, literară și lingvistică europeană balansată oarecum de un tragism foarte pronunțat de a nu fi aparținut niciodată unui loc anume, unei țări anume (deși se declara uneori ca fiind lituaniană), unui oraș anume. Poezia, precum viața Kazimierei Hłakowiczówna, este marcată deopotrivă de o dezrădăcinare profundă, de sentimentul tragic al absenței unei spațiu pe care să-l poată numi acasă, de înstrăinarea emoțională și spirituală pe care i-o provoacă refugiul în spațiul transilvan și până la înstrăinarea fizică adusă de pierderea treptată a vederii până la cufundarea într-un întuneric total și definitiv. În poemul *Locuiri*, dezvoltă întocmai această idee a universalului atât de prezentă în poemele sale:

„Locuiesc în anotimpul căpșunilor,
nu în vreun oraș sau în vreo țară,
locuiesc în anotimp, în culoare,
în aroma dulce și roditoare
și aceasta este Patria mea.

În frunzele cărămizii care mă cunosc,
în căderea lor, în pini și pe marginea prăpastiei
Nu în Poznań,

Varșovia, Viena, Londra sau Vilnius...”²

Poeta se naște în Vilnius undeva în jurul anului 1892/1893 (?) – se știe că și-a ascuns cu bună știință data exactă a nașterii, foarte probabil și pentru că atât ea, cât și sora ei, s-au născut dintr-o relație a mamei lor, Barbara, cu un bărbat căsătorit, Klemens Zan, un avocat din Vilnius, care avea deja trei copii. Ambele fiice au fost înregistrate, pentru a evita reacția directă a societății, ca fiind copiii rudelor: Basia, sora mai mare a Kazimierei a fost înregistrată ca fiind copilul vărului său Gustaw și al soției sale, Barbara, iar Kazimiera ca fiind fiica fratelui Barbarei, Jakub Hłakowicz și a soției sale, Eugenia.

Un alt secret din cele multe care au însoțit viața Kazimierei Hłakowiczówna, așa cum afirmă biografa poetei, Joanna Kuciel-Frydrzyszak, în cartea omonimă: *Hła*³, a fost negarea, pentru mulți ani, a faptului de a fi avut o soră. Probabil această negare venea tot din situația dificilă de a nu fi trăit într-o familie alături de mama și tatăl lor adevărat, o frustrare pe care probabil, deși nespuse, a marcat-o cu siguranță. Hłakowiczówna și-a negat originea în fața societății pentru că normele secolului al 19-lea față de un copil născut din flori o făceau să se simtă nedemnă.⁴ Rămase orfane de foarte mici, cele două surori, Barbara și Kazimiera, aveau să-și afle trecutul destul de târziu și tot atunci să înțeleagă faptul că nu își pot dezvălui adevăratul tată.

Din Vilnius pornește așadar aventura vieții „poetei de graniță”⁵, cum o numește criticul Andrzej Borkowski pe Kazimiera Hłakowiczówna, viață care avea să se întindă

G. Borkowska, K. Nadana-Sokołowska, I. Boruszkowska, Editura Instytutu Badań Literackich PAN, Varșovia, 2017, p. 143.

² Poemul *Kwaterunki*, în traducerea Emiliei Ivancu.

³ Joanna Kuciel-Frydrzyszak, *Hła*, Editura Marginesy, Varșovia, 2017, Kindle.

⁴ Joanna Kuciel-Frydrzyszak, *Op. cit.*

⁵ Andrzej Borkowski, *Powrót Kazimierzy Hłakowiczówny. Próba interpretacji*,

https://repozytorium.uph.edu.pl/bitstream/handle/11331/1357/Borkowski.A_Powr%C3%B3t_Illakowiczowny.pdf?sequence=1, p. 72.

peste țări și oameni, atât cu vocea unui politician, cât și a unei poete. Din Vilnius și oarecum pe linia mamei, până la bunicul său, cunoscutul poet și universitar Tomasz Zan, prieten al lui Adam Mickiewicz, Kazimiera Hłakowiczówna moștenește talentul pentru limbi străine și pentru literatură. A făcut studii în Elveția, apoi în la Oxford, Sankt Petersburg și Cracovia, astfel având de la bun început contact cu diverse culturi care aveau să îi deschidă spiritul spre universalitate și spre o înțelegere a diversității etnice cu mult înainte ca aceste concepte să existe. Din toate preocupările și activitatea politică, dar și literară, Kazimiera Hłakowiczówna întrupează cumva înainte de vreme definiția și portretul unui *european* sau al unei *europene*, având în vedere că a fost și o feminisă care a militat pentru recunoașterea rolului și importanței femeii în societate, de la discursul public până la rolul acesteia în toate domeniile vieții. Unul dintre biografii poetei, Jozef Ratajczak, afirmă despre Kazimiera Hłakowiczówna următoarele: „Lituaniană – ca orfană și prin origine [...], crescută în peisajul livonian, poloneză prin necesitate [...], iar prin educație și cultură aparținând comunității Europei mediteraneene.”⁶

După acest periplu educațional, se întoarce în Polonia în anul 1918, unde începe să lucreze ca secretar în cadrul Ministerului Afacerilor Externe. Din 1925 până în 1936, activează în cadrul Ministerului Apărării Naționale, ca secretară personală a Mareșalului Józef Piłsudski, căruia avea să i se dedice total. Activitatea ei va deveni una de promovare a statului polonez și a activității Mareșalului, chiar opera sa poetică conținând un număr impresionant de texte dedicate personalității Mareșalului Piłsudski.

Prelegerile susținute în afara Poloniei au atins mereu subiecte complet ancorate în istorie și cât se poate de sensibile, precum situația evreilor. În anul 1937, invitată fiind la Londra să susțină o prelegere de către Organizația Femeilor Universitare, susține prelegerea intitulată: *Prietenii mei, evreii*,⁷ în care militează împotriva mișcărilor antisemite deja existente în Europa și în care susține că personal pentru ea, catolică practicantă, problema evreiască nu există. Ceea ce va urma, în timpul șederii ei în Cluj, avea să îi confirme temerile legate de epurarea etnică în ceea ce privește evreii și țigani și va suferi profund atunci când va vedea ce se întâmplă cu evreii din Cluj și toate ororile care au fost comise.

Aventura Kazimirei Hłakowiczówna cu România a început tot în perioada prelegerilor, vizitând România de trei ori înainte de refugiul de 8 ani, ultima dată la invitația Organizației Femeilor Ortodoxe, moment în care critică formula de salut a bărbaților polonezi în cadrul PEN Club-ului, care se adresează *Proszę panów!* (Stimați domni!) în loc de *Proszę państwa!* (Stimați domni și stimate doamne!)

Izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial o găsește ca membră a Guvernului Polonez, care se refugiază în România în 1939. Refuză însă să locuiască în tabăra refugiaților polonezi și ajunge la Cluj, prin Liga Femeilor Ortodoxe, în casa Profesorului Tătaru, Guvernator al Transilvaniei. Prin simplul fapt de a-și lua viața în propriile mâini, deși singură, Kazimiera Hłakowiczówna manifestă independență în ceea ce privește propria viață, atitudine păstrată chiar și în anii cei mai grei, când și-a pierdut vederea și depinde totuși, în mod tragic, de alte persoane.

⁶ Jozef Ratajczak în Lucyna Marzec, *Op. cit.*, p. 146.

⁷ Joanna Kuciel-Frydrzyszak, *Op. cit.*

Observațiile despre Transilvania, despre români și maghiari, despre evrei și nemți, despre țigani, despre conflictele interetnice, despre durerile și dezastrul provocate de război, despre natură și înstrăinare, despre casa ei din Varșovia, lăsată în slujba Grabosiei, slujnica ei, pe toate le găsim fie în proza⁸ ei cu aspect diaristic, fie chiar în scrisorile către Gabrosia⁹. În perioada înstrăinării și a suferinței de a fi complet izolată de Polonia, își câștigă existența predând ore de limbi străine: polonă, rusă, engleză, germană. Iată câteva observații despre români și maghiari, pe care a încercat să îi înțeleagă și în interiorul, și în afara conflictului inter-etnic:

„Oamenii sunt foarte buni aici, mai ales românii. Sunt o națiune blândă și bună, iar tinerii sunt extrem de talentați; este o adevărată plăcere să-i înveți. Inimile lor sunt atât de bune, încât sunt prea bune. Atât maghiarii, cât și românii sunt mult mai fericiți decât noi, sunt mai fericiți și le place să se distreze. Tristețea – asta nu le place.” (*Scrisoare către Grabosia*)¹⁰

Din nefericire, experiența din casa Guvernatorului Tătaru nu a fost una foarte fericită, în ciuda faptului că familia Tătaru i-a oferit un acoperiș și o slujbă într-un moment de disperare al vieții ei. Se simțea înstrăinată, nu era invitată la masă sau la teatru, mânca singură în cameră, era neglijată, tratată cu răceală, cu siguranță nu a fost integrată în familie, iar ea, deși o femeie independentă și obișnuită cu singurătatea, suferea, ajungând uneori să cutreiere pădurile și să se întâlnească cu diverse persoane în oraș pentru a-și alina tristețea și melancolia față de patrie. În momentul în care Clujul a devenit Koloszvar, după cum singură mărturisește, nu poate părăsi Transilvania împreună cu familia Tătaru, care pleacă spre București și, din nefericire, nimeni, nici consulul Elveției, nici consulul englez, nici baronii maghiari nu îi oferă o cameră unde să locuiască. Doar o familie de evrei, familia Szwarc, proprietarii unui sanatoriu privat, Caritas, îi oferă cazare.¹¹ Când aceștia sunt deportați, scrie versuri în care transpune ororile pe care le trăiește prin cei suferinzi din jurul ei: „Istoria plânsului este plină, teribilul psalm al lui David, orașul și-a dat crimei evreii”¹²

Schimbările aduse de ocupația maghiară, de război, suferințele românilor, propria înstrăinare, nesiguranța de a se putea vreodată întoarce în Polonia îi ascut simțul analitic, observațiile ei cu privire la societate, deși foarte realiste, sunt pătrunse totuși de melancolie. Mai mult veștile bombardamentelor din Varșovia, micile scrisori de la slujnica Gabrosia, nesiguranța zilelor duc și la o nuanțare a unui dialog poetic între om și Dumnezeu, credința fiindu-i probabil unul dintre cele mai de preț bunuri. Se manifestă astfel un soi de expresionism în poemele ei, care au nu de puține ori accente metafizice.

Continuarea activității poetice este cu siguranță o formă de reechilibrare în zilele de nesiguranță. Învăță până la urmă limba română, de care va rămâne mereu atașată, făcând traduceri literare, de exemplu, din Mihai Eminescu, Ienăchiță Văcărescu, la Alecsandri, Bacovia, Miron Radu Paraschivescu, Magda Isanos și Marin Sorescu,

⁸ Kazimiera Iłhakowiczówna, *Proza*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Varșovia, 2018, Kindle.

⁹ Joanna Kuciel-Frydrzyszak, *Op. cit.*

¹⁰ Joanna Kuciel-Frydrzyszak, *Op. cit.*, traducere de Emilia Ivancu.

¹¹ Kazimiera Iłhakowiczówna, *Op. cit.*

¹² *Pogromul de la Cluj*, traducere din limba polonă de Emilia Ivancu.

Tudor Arghezi. Dorli Blaga a avut-o profesoară pe Kazimiera Illakowiczówna în anii de Cluj ai familiei Blaga, iar perioada aceea i-a rămas foarte dragă.¹³

Literatura și cultura română nu au rămas la stadiul de traducere, poeta asumându-și o rescriere a baladei *Miorița* în limba polonă, intitulată *Într-o vară rece*.

„Într-o vară rece

În România, într-o vară rece,
a murit un tânăr cioban;
și a cerut, cu ultimele cuvinte:
- Sub un brad să mă-ngropați,
clopul sub cap să mi-l așezați,
iar de brad fluierul să mi-l atârnați.
Dați semn bieteii mele mândre – inelul,
iar în jurul bradului oile să se adune,
cele albe mai aproape, cele negre mai departe,
toate oile pe care le-am păscut împreună.”¹⁴

Un text mult mai profund și plin de semnificații este *Dumbrăveanca în Ardeal*, care aduce, precum Aleph al lui Borges, întreg universul gospodăriei transilvane în glasul dumbrăveancei. Iată textul:

„Dumbrăveanca în Ardeal

Se legăna dumbrăveanca în Ardeal,
colorată, precum în această imagine.

Colivia se leagănă odată cu ea, se rotește,
pentru că e atârnată într-un cui în (altă) colivie.

Iar cuiul era bătut într-un perete al casei,
deasupra unei tufe de trandafiri roșu aprins.

Copilașul țipă în leagănul strâmb,
dumbrăveanca ascultă și tare se mai miră.

Pisoiiu miaună, câinele latră la pisoii:
dumbrăveanca ascultă, mereu are treabă.

Și, încet, colivia se aglomerează;
un glas geme precum roata fântânii.

¹³ Nicolae Mareș, *Kazimiera Illakowiczówna sau despre dragostea poetei poloneze pentru poporul român, pentru Eminescu și Blaga*, în *Tribuna Magazine*, <https://tribuna-magazine.com/kazimiera-illakowiczowna-sau-despre-dragostea-poetei-poloneze-pentru-poporul-roman-pentru-eminescu-si-bлага/>

¹⁴ *Într-o vară rece*, traducere din limba polonă de Emilia Ivancu.

Câinele latră, pisoiul miaună plăcut,
Copilașul plânge încet...

Atâtea glasuri diferite –
toate se nasc din triful micii păsări – dumberăveanca.”¹⁵

În momentul în care Clujul cade în mâinile maghiarilor și românii se retrag în sud, părăsind Transilvania, precum o făcuse și familia profesorului Tătaru, Kazimiera Hłakowiczówna se identifică atât cu drama țării, dar și cu drama oamenilor, cu plânsul lor:

„Și toate previziunile s-au adevărat deodată. Marile mulțimi au fost nevoite să părăsească țara și să continue spre sud. Bărbați înarmați în uniforme străine au intrat în casă și au rupt steagurile patriei de pe corăbiile băiatului... Morneni, Maria și Anuca plâng. Traian, Grigore și Gheorghe stau lângă ușă, gata să plece în munți, de cealaltă parte. Fata a luat creioane și un caiet de schițe de școală și se plimbă din cameră în cameră, desenând fiecare dintre ele ca pe un suvenir. Apoi casa albă de pe deal va fi înfășurată într-o serie de mănunchiuri și va fi târâtă din locul ei mai spre sud, ca un copac mare răsturnat, cu multe rădăcini.”¹⁶

Se identifică mai apoi și cu soldații căzuți în război, se identifică cu durerea unei întregi comunități și scrie astfel textul *Îi plângem pe cei plecați*:

„Îi plângem pe cei plecați

Biseriçuța înflorește cu sfinți,
iar cimitirul cu buruieni...
Oh, roagă-te, roagă-te pentru ei,
Împărăteasă a îngerilor!

Au căzut doborâți de război,
secerăți de molimă...
Oh, rugăți-vă, rugăți-vă pentru ei,
sfinții necunoscuți.

În bisericuță – cânt pe multe glasuri,
bolta- multicoloră.
Îi plângem pe românii plecați,
acum și mai demult!”¹⁷

Perioada transilvană o modifică structural, dar îi și potențază lirismul și sensibilitatea poetică.

În același timp, mai ales după încheierea războiului, încearcă în diverse moduri să se repatrieze, însă nu are nici bani, nici documente, nici vreo posibilitate de transport. Evident, angoasa rătăcirii prin lume i se accentuează. Trimite anunțuri pentru un loc de

¹⁵ *Dumberăveanca în Ardeal*, traducere din limba polonă de Emilia Ivancu.

¹⁶ Joanna Kuciel-Frydrzyszak, *Op. cit.*, traducere din limba polonă de Emilia Ivancu.

¹⁷ *Îi plângem pe cei plecați*, traducere din limba polonă de Emilia Ivancu.

muncă la ziarele poloneze încă înainte de a părăsi Clujul. Cel care avea să intervină pentru facilitarea călătoriei spre Polonia și care îi obține și un pașaport este cunoscutul poet polonez Julian Tuwim.¹⁸ Ajunsă din nou în Polonia, după 8 ani de refugiu, în 1947, tot din nou este fără casă. Surprinsă de noua organizare politică și socială din Polonia și de faptul că nimeni nu este interesat de ea sau să îi ofere vreun post sau posibilitatea unei case, reușește să obțină totuși o cameră în orașul Poznań, care avea să-i devină casă până la sfârșitul vieții. Avea să predea limbile străine pe care le știa, care includeau deja și limba română la un nivel foarte bun, și maghiara, la un nivel mai puțin bun. În perioada comunistă nu poate publica prea mult, neavând acces la revistele de literatură, dar face traduceri, chiar și din română și maghiară, ambele învățate în Transilvania.

Odată cu moartea lui Stalin, se schimbă și atmosfera din Polonia, iar scriitorii încep să-și recapete independența, iar din 1954 până în 1957 i se publică patru volume de poeme. Activitatea ei literară începe să îi fie recunoscută. Rămâne însă o solitară până la sfârșitul vieții, un alt mister fiind bărbatul din Sankt Petersburg de care fusese îndrăgostită în perioada studiilor și cu care nu se căsătorise din motive necunoscute. Rămâne singură și independentă, dar înconjurată de oameni, dorind mereu compania celorlalți. Cu privire la posibilele regrete de a nu fi avut o familie, Joanna Kuciel-Frydrzyszak redă următoarea afirmație pe care ar fi făcut-o poeta către o cunoștință: „Cum să vrei să naști un copil, știind că acesta este muritor?”¹⁹ Și această afirmație de un tragism profund ne demonstrează cât de poetic structural era construită și se modelase poeta.

Situația se înrăutățește în momentul în care începe ușor să își piardă vederea, din cauza glaucomului. Primele semne apar în 1966, iar în 1975 deja este complet oarbă. A încercat, chiar când aproape nu mai vedea deloc, să își scrie corespondența singură. A trebuit, în cele din urmă, să roage pe cei care aveau grijă de ea să scrie scrisorile în locul ei. Mai mult, a refuzat cu obstinație să se mute într-un azil, dorind să rămână acasă, unde, de altfel, erau persoane care aveau grijă de ea și unde, primăria orașului Poznań îi asigura tot ce avea nevoie. Erau și studenți care veneau și îi citeau uneori, care o vizitau. Orașul Poznań a preluat oarecum misiunea națională de a-i oferi poetei recunoștința, ajutorul și respectul dobândite prin viața remarcabilă pe care a trăit-o.

Îmi aduc aminte că, atunci când am vizitat casa-muzeu a poetei, la rândul meu petrecând 15 ani ca lector de limba și literatura română în cadrul Departamentului de Românică, Universitatea „Adam Mickiewicz”, în Poznań, mi s-a spus de către doamna care se ocupa de muzeu atunci că poeta, având strânse legături cu Universitatea, care, de altfel, i-a și oferit titlul de Doctor Honoris Causa, se informa periodic dacă sunt studenți români veniți la Poznań și îi invita acasă la ceai pentru a mai putea vorbi românește. Întreaga casă-muzeu purta urmele șederii în Transilvania, de la fotografii, obiecte, traduceri, cărți.

S-a stins din viață în anul 1983, iar, după onorurile aduse de către locuitorii Poznańului, a fost înmormântată, după propria ei dorință, în Varșovia. Perioada de întuneric a fost și o perioadă în care poezia i-a rămas doar la nivelul manifestării orale, prin observațiile care uimeau nu de puține ori pe cei din jur, însă a considerat mereu că fluxul poetic nu poate să fie transmis prin dictare. Își amintea culorile, își aminteau

¹⁸ Joanna Kuciel-Frydrzyszak, *Op. cit.*

¹⁹ Joanna Kuciel-Frydrzyszak, *Op. cit.*

respirația culorilor în natură, însă nu a mai putut transcrie nimic la nivel poetic. I s-a părut un sacrilegiu să procedeze altfel.

Pe de altă parte, o viață în care nu de puține ori a fost considerată excentrică, o viață în care a îmbinat puterea de care trebuia să dea dovadă un politician, cu o educație care avea la bază principiile moderne și în care nu s-a sfiit să proclame aceste principii, cu o operă constând în peste 15 volume de poeme, traduceri multiple, proză, articole, într-o singurăătate asumată, poeta Kazimiera Iłlakowiczówna reprezintă și astăzi un model intelectual, european, umanist, universal.

România, cu precădere Transilvania, care a găzduit-o în anii cei mai grei poate ai existenței sale, au transformat-o într-un ambasador extraordinar al limbii, literaturii și culturii române cum, aș îndrăzni să spun, doar poporul polonez putea oferi. Paginile lirice, traducerile din literatura română, promovarea tradițiilor, a culturii române în Polonia, dragostea autentică pentru limba română sunt cea mai frumoasă manifestare de iubire pe care, de cele mai multe ori, o putem avea doar pentru țara natală, dovadă că spiritul românesc i-a intrat cumva în sângele poetic. Iată, pentru final, una dintre cele mai frumoase descrieri pe care le-a făcut poporului român:

„România este frumoasă. Când vine vorba de România, acest cuvânt ar trebui să cuprindă, în primul rând, grație, lejeritate, veselie... Dacă în Suedia rafinementul și cultura sunt imediat izbitoare, în Ungaria – forța și căldura deosebită a vieții, care sunt pur și simplu greu de urmat, atunci, în România este, mai presus de toate, frumos, ușor, plăcut, cumva nedureros și neamenințător.”²⁰

Referințe critice

Kazimiera IŁLAKOWICZÓWNA, *Cum este România în „Prosto z mostu”- săptămânal literar-artistic*, Varșovia, duminică, 29 august, 1937, Nr 40 (148), traducere din limba polonă de Emilia Ivancu. <http://gdzieona.blogspot.com/2019/01/kazimiera-iakowiczowna-jaka-jest-rumunia.html>, 5.12.2021.

Kazimiera IŁLAKOWICZÓWNA, *Poezje wybrane*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Varșovia, 1977.

Kazimiera IŁLAKOWICZÓWNA, *Proza*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Varșovia, 2018, Kindle.

Joanna KUCIEL-FRYDRZYSZAK, *Illa*, Editura Marginesy, Varșovia, 2017, Kindle.

Nicolae MAREȘ, *Kazimiera Iłlakowiczówna sau despre dragostea poetei poloneze pentru poporul român, pentru Eminescu și Blaga*, în *Tribuna Magazine*, <https://tribuna-magazine.com/kazimiera-illakowiczowna-sau-despre-dragostea-poetei-poloneze-pentru-poporul-roman-pentru-eminescu-si-bлага/>, 5.12.2021.

Lucyna MARZEC, *Litwa wyobrażona Kazimiery Iłlakowiczówny, Wspólnota wyobrażona. Pisarki Europy Środkowej wobec problemów literackich, społecznych i politycznych lat 1914-1945*, t. 2, red. G. Borkowska, K. Nadana-Sokołowska, I. Boruszkowska, Editura Instytutu Badań Literackich PAN, Varșovia, 2017.

Andrzej BORKOWSKI, *Powrót Kazimiery Iłlakowiczówny. Próba interpretacji*, https://repozytorium.uph.edu.pl/bitstream/handle/11331/1357/Borkowski.A_Powr%C3%B3t_Illakowiczowny.pdf?sequence=1, 5.12.2021.

²⁰ Kazimiera Iłlakowiczówna, *Cum este România în „Prosto z mostu” – săptămânal literar-artistic*, Varșovia, duminică, 29 august, 1937, Nr 40 (148), traducere din limba polonă de Emilia Ivancu, <http://gdzieona.blogspot.com/2019/01/kazimiera-iakowiczowna-jaka-jest-rumunia.html> .